

Շողոշդում էր նման ինչ արեգական,
Ելեթին ու պոչին մին թէփուլ շունէր:

Աչքերն շատ սուր էր, ըսկի շունէր լուս.
Կտուցն հինգ գազ էր, դեռ չէր եկի դուս.
Ձէնն զուռնայ սազ էր, բերնին շունէր սուզ,
Կատարն շատ ձիք էր, գլխին խուլ շունէր:

Երկրորդը՝ «Գնտափօլն ման ի գալիս»
ոտանաւորով պատկերացնում է գետափում
տեսած «այլակերպ» դազին.

Կտուցն նիզի նման էր,
Ճանկերն բլբլ նման էր.
Կոթալն սագի նման էր,
Ձէնն զուռնայ սազ էր տեսայ:

Իսկ երրորդը «Մին մարդ ինձի ասաց»
մի փոքրիկ տրամախօսութիւն է, որի մէջ
երկու մարդիկ փոխադարձ երգիծելով իրար
վիրաւորում են:

6. ԱՅԼԱՅԱՆԱԿԱՆ: Միւս աշուղ-երգիչ-
ները՝ Յարթին օղու, Ամիր օղու, Ղուլ
Յովհաննէսի՝ նման, Տէր-Կարապետը ևս
հիւսել է այլաբանական մի երգ «Եղն ու
ձին» խորագրով: Եղն ու ձին գոմում
կանգնած վիճում են և միմեանց պար-
սաւում: Այդտեղ թէն խօսում է եզան ու
ձիան մասին, բայց պէտք է հասկանալ
ոչ թէ իր բուն, բառական մտքով, այլ
այլաբանօրէն. եզը-հողազուրկ շինականն
է, որ սուռաօտից մինչև երեկոյ աշխատում
է, աքնում, չարչարում, վարում, ցանում,
սակայն դարձեալ չի կարողանում իր չա-
բատանի վաստակի արդիւնքը վայելել,
իսկ ձին-կալածատէր բռնակալ խանն է,
որը թէն չի աշխատում, չի արտադրում,
բայց հանգիստ կեանք է վարում: Տեսէ՞ք
նա (ձին) ինչպիսի գոռոզութեամբ և ամ-
բարտաւանութեամբ է դրւատում իրեն.

1. Յարթին օղու և Ամիր օղու երգերը հրատարա-
կել ենք առանձին զբոսիչներով, իսկ Ղուլ Յովհաննէսի
մասին մի յօդած ուղարկել ենք Փարիզում հրատա-
րակող «Սշական» թերթին, Ա. Ե.

Ձին ասաց. մեծերն ինձ շատ են սիրում,
Ապրէշում շորերով ինձի զարդարում.
Ոսկի, արծաթ, ակներ, իմ վզին չարում,
Թփաթելուս համար թրմայալ ունեմ:

Թեղճ գեղջուկը պատասխանում է.

Եզն ասաւ. էր անբան, փուչ է զարդարն,
Թէ ես դատում չանիմ, ուստէ քոյ վարքն.
Աշխարհս բանել է իմ աշխատանքն,
Վարում եմ, աշխատում, ցօրէն կալ ունեմ:
(Շարունակելի) ԱՐԱՐ ԵՐԵՄԵԱՆ

ՀԱՌԹՈՍԻԱՆ

ԼՈՒԱՑՈՒՄՆ (ABLUTION)

Սրբախօսք յոացումն բառովս կը հասկը-
նան կրօնական այն պատուէրը, որ կը
հրամայէ լուսնալ ամբողջ մարմինը կամ
մի մասը՝ սահմանեալ ժամու մը մէջ, լուաց-
մամբ՝ աստուածային հրամանով կամ ա-
ւանդութեամբ կամ բնազդով մը՝ կ'իմանան
մարդիկ որ անով իրենց մեղաց թողու-
թիւն պիտի ըլլայ և հոգինն պիտի սրը-
բուի: Հին ժամանակ Եբրայեցիք, Յոյնք,
Հռովմէացիք իրենց օրէնքներուն մէջ ու-
նէին այս պատուէրը: Այժմ դեռ ևս Հնդկիք և
Մահմետականք կը գործածեն այս նպա-
տակով լուացումներ:

Քրիստոնէից մէջ մկրտութեան սուրբ
խորհրդոյն լուացումէն զատ կան ոտնլուալի
և այլ արարողական լուացումներ, մաս-
նաւորապէս Սուրբ Պատարագի պահուն
եղածները, որոնց կը փափագինք ակնարկ
մը տալ, հետեւելով զխաւորապէս Քրիս-
տոնէական Հնախօսութեան Բառարանին
և ինչ ինչ բան յաւելլով մեր ազգային
հնաւանդ Պատարագամատոյցներէն:

Հին ատեն քրիստոնեայք սովոր էին
մեծամեծ տօներու հանդիսաւորութենէ ա-
ռաջ, ինչպէս Փասիողի կը պատմագրէ,
լուացումիւ: Այս սովորոյթս կար՝ մինչև

վերջին ժամանակներս՝ Բարձր Հայոց մէջ ալ և այլուր։ Արգիլուած էր այսպիսի մաքրութիւն ծովի, պահոց, ապաշխարութեան օրերուն մէջ։ Երախայք սուրբ մկրտութիւնը չընդունած՝ նախապէս կը լուացուէին։ Ս. Օգոստինոս կ'ըսէ, որ երախայք այս լուացումը կը կատարէին Աւագ Հինգշաբթի օրը։ Սովորութիւն մտեր էր Սպանիոյ մէջ, որ այս լուացումը կատարուէր Վրացկաւորացի կիրակի օրը, և կը բաւականանային զուխնին լուալով. նոյնը կը զբոսնէր Գաղղիական եկեղեցւոյ մէջ և նոյն իսկ ի Հռովմ. բայց յետոյ ժամանակով վերցուած է։ Այս ամենայն՝ պատրաստութիւն մ'էր աւելի յարգանք և մեծարանք մատուցանելու սուրբ հանդիսաւորութեանց և մանաւանդ Անմահ պատարագին ներկայ գտնուելու և աւելի ևս սուրբ Հաղորդութեան Խորհրդոյն մատչելու համար։ Գալով Պատարագչին՝ սուրբ Խորհրդոյն կատարողին՝ Լատին եկեղեցւոյ մէջ այժմ երեք անգամ ձեռաց լուացումն կայ. Պատարագէն առաջ. Նախ քան վերաբերութիւն կամ ընծայաբերութիւն. Ճաշակմանէն վերջը սկսւոյ մէջ գինիով և ջրով և չորրորդ մ'ալ՝ Բարեպաշտական սովորոյթ, եկեղեցական զգեստները մերկանալէն անմիջապէս վերջ։

Վիշմանհաւար կը զրէ թէ ինչպէս ձեռաց լուացումը կը նշանակէ ևս՝ հոգւոյ մաքրութեան սրբութիւնը։ Հին էր սովորութիւն և նոյն իսկ առաքելական, թե՛րևս զայս կը նշանակէ Պողոս առաքելոյն առ Տիմոթէոս ըսած բառերս «*χερίδες δόλου επάραιν*», որուն ճիշտ թարգմանութիւնն է հայերէնը՝ «բառնայցնն զսուրբ ձեռս», այսինքն մաքրուած և սրբուած ձեռքերը վեր վերցնեն։ Հին եկեղեցիներն իրենց գաւթին մէջ ունէին աղբիւր, ուր հաւատացեալը՝ պաշտամունքէն առաջ ձեռքերն ինչ կը լուային և այնպէս եկեղեցի կը մտնէին։ Տիւրոսի Պաւլինոս եպիսկոպոսը, չորրորդ դարուն սկիզբը՝ նորակառոյց եկեղեցւոյն առջև կանգնեց աղբիւր մը։ Նոյն դարուն՝ Նովայի Ս. Պաւլինոս եկեղեցւոյ գաւթին մէջ շինել տուաւ աւազան մը, որպէս զի եկեղեցի մտնողը կարենան նա-

խապէս ձեռքերն լուանալ։ Նոյնպէս կը տեսնենք Հռովմայ Ս. Պետրոս եկեղեցւոյ հրապարակին մէջ, ուր ձեռքերն լուանալու կը լուանային հաւատացեալը։ Ս. Յովհանն Ոսկեբերան Բ. Կորնթացւոց թղթոյն մեկնութեան մէջ և այլուր կը յիշատակէ սոյն սովորութիւնս, և Մատթէի յորդորակ ներուն մէջ ալ կը յանդիմանէ զանոնք՝ որ ձեռքերն լուանալու և լուանան, բայց հոգիներն չեն մաքրելու ներսէս Լամբրոնացի Իր Պատարագի Մեկնութեան մէջ կը յիշէ Հայրապետիս այս խրատականները և մերայինները կը յորդորէ ո՛չ թէ անարժան ըլլալուն եկեղեցիէն պէտք է հեռանալ, այլ մանաւանդ պէտք է յաճախել մաքրութեամբ հոգւոյ և մարմնոյ։ Յոյները եկեղեցւոյ մերձ կանգնուած աղբիւրները կը կոչեն λουτήρ կամ κρηγήρ և այլն։

Արի Ս. Կեսարիոս եպիսկոպոսը կ'ըսէ։ Ս. Սեղանոյն մերձեցողը կը լուանան իրենց ձեռքերը. արք կ'ընդունէին եկեղեցւոյ պաշտօնէն։ Ս. Հաղորդութիւնը իրենց մաքուր ձեռաց մէջ, և կանայք իրենց ձեռաց վրայ ունենալով ազնիւ կտաւ՝ այնպէս կը ճաշակէին։

Լատին ծիսարանը կը պատուիրէ քահանայից, որ պատարագէն առաջ ձեռքերն լուանան, կ'ապապրէ նաև վերաբերում մը վերջ՝ ըսելով Լուացայց սրբութեամբ սաղմոսը և այս՝ պատանձութիւնն ալ էր, վասն զի ժողովրդեան նիւթական նուէրներն ընդունելով պէտք էր սրբել ձեռքերը՝ երկնային հացը ճաշակելու համար. բաց աստի երախայք պատարագի միջոց մինչև վերաբերում կը մնային, և ապա ձեռքերը անոնց զլխուն վրայ դնելէն վերջ կը հրամայէր դուրս ելլել, և այս պատճառաւ ալ պէտք էր որ ձեռքերը մաքրէր։ Կուշումն Ընծայութեան մէջ զայս կը յիշէ Ս. Կիրիլոս. նոյնը կը գտնենք Յովհանն Ոսկեբերանի և Մովսէսի Կապանի ծիսարանին մէջ։ Այժմեան Լատին ծիսարանը կը հրամայէ ճաշակմանէն վերջը ձեռքի լուացում սկսւոյ մէջ. հին ատեն այս լուացման ջուրը կը հեղուին աւազան, իսկ այժմ պատշաճութեան համար հրաման է քահանայից զայն ըմպել։

Չորրորդ դարէն յիշատակութիւն կայ, որ յոյնք ղեռ եկեղեցի չմտած կը լուացուէին գաւթին մէջ գտնուած աղբիւրէն, զոր կը կոչէին *αρχήναι* աղբիւրք, *χερσιβον* առագան և յետոյ ժամանակով *ψάλλη* ջրաման, բայց այժմ գրեթէ վերացուած է. թէև աղբիւրք գտնուին իրենց սահմանուած վայրը: Միայն արևելքի մէջ, երբ համաշխարհային պատերազմը և բարբարոս կոտորածները և տեղահանութիւնը էջին սկսած՝ խաղաղ և բազմահամբող ժողովուրդը՝ շատ տեղեր, մանաւանդ գիւղերու մէջ՝ այս բարեպաշտ սովորոյթը կը կատարէր, ինչպէս ի Նիկոմիդիա և շրջակայ գիւղերուն մէջ: Գարծեալ քահանայք վերաբերութեան սկիզբը (*αναφορα*) կը լուանային ձեռքերնին: Չորեքտասաներորդ դարուն կոստանդնուպոլսի պատրիարքին կանոնադրութիւնը (*διατάξις*) թէև այս մասին բան մը չի յիշատակեր, բայց սրբախօսք կը նշանակեն զայս յատուկէն, թէ՛ քահանայից և թէ՛ սարկաւազաց համար: Այժմ եպիսկոպոսը կը հետեւին հնութեանս և կան տեղեր ևս, ուր քահանայք պատարագէն առաջ կը լուանան թէ՛ ձեռքերնին և թէ՛ աչքերնին:

Յունաց մէջ ճաշակմանէն յետոյ լուացումը չունի առաջնոյն չափ հնութիւն: Ինչնեքորդ դարուն Ս. Նիկեիփորոսի ընծայուած կանոնը կը հրամայէ քահանայից, որ սուրբ խորհուրդը ճաշակելէն վերջը՝ երկիցս լուացումն ընեն՝ մին գինիով և միւսը ջրով: Նոյնը կը նշանակէ Փիլողէոսի կանոնագրութիւնը, և կը պատուիրէ սարկաւազին որ երեք անգամ լուանայ սկիհը գինիով և ջրով, և սրբէ սպունգով, և ապա իր ձեռքերը և շրթունքները, իսկ քահանային համար լոկ կ'ըսէ լուանալ (*απονεπτειν*): Ժողովուրդը սրբութենէն վերջը կ'ըմպէր գինի: Թիւսիոյ մէջ եկեղեցեաց մէջ կար գինիով լի աման մը և սկաւառակ մը՝ ուր սովորութիւնը կատարելու համար: Կոստանդնուպոլսի մէջ տաղաւար օրերուն, յորս ընդհանուր ժողովուրդը կը հաղորդուէր, դպրոցներու մէջ ղեռ ևս կը բաշխուին աշակերտաց գինի և ջուր, իսկ վանքերու

մէջ՝ Ս. Սարայի վանքի օրինադրութեանց համեմատ՝ հաղորդուողք պարտական են լուացուելու:

Արդի Հայ եպիսկոպիէն ընդհանուր սովորութիւն է որ պատարագիչը նախ քան զգեստաւորուելը, վերաբերութենէն անմիջապէս վերջը, ճաշակմանէն, և պատարագի զգեստները մերկանալէն վերջը ջրով ձեռքերը կը լուանայ:

Այս լուացմանց մասին չգտանք ակնարկ մը ոչ Յովն. Իմաստասէր Հայրապետին և ոչ Խոսրով Անձևացոյն տպագիր գրութեան մէջ: Ներսէս Լամբրոնացի կը լռէ քահանայից նկատմամբ պատարագին ըսկիզբը լուացման մասին, եպիսկոպոսին համար (*Տպ. Ս. Ղազար էջ 195*) կ'ըսէ. «...իսկ եթէ եպիսկոպոս լինի խորհրդա՝ « ծուն, առնու զսուրբ կոնքեռն, ածեալ « ի վերայ լանջացն և զպատուականէ՝ եմի՝ « Կորոնն և զայ առնէթեր ընծայարանի « սեղանոյն՝ յուացեալ գճեսս և մատուցեալ « անկանի առաջի սեղանոյն ի վերայ երեւ « սաց իւրոց լուռ և անմոռնչ սսէ զազօթս « զայս առ Ս. Հոգին Ամենակալ Աստուած»: Վերաբերութենէն վերջը կատարուած լուացումին համար կ'ըսէ (նոյն էջ 212) «Եւ « կատարի խորհրդաւոր ազօթքս... և կիսա « սարկաւազն ջուր բերեալ քահանային « լուանալ զձեռս առաջի սրբոյ սեղանոյն»: Հայրապետս՝ զլիակարգութեանս ներքեւ « Ձինչ յետ այսորիկ լուանալ զձեռն առաջի սրբոյ սեղանոյն ազգէ խորհուրդ ի Դիոնեսիոսէ՝ կ'ըսէ. սարկաւազները սուրբ սեղան վերաբերելէն և ազօթքը լմնեալէն վերջը, ապա սուրբ սեղանոյն առջև քահանայապետը կը լուանայ իր ձեռքը հանդերձ պարկեշտ կարգօրն քահանայից: Հոս կը ղնէ, որ քահանայք ի միասին կը լուանան ձեռքերնին քահանայապետին հետ: Կը յիշեցնէ Հայրապետս յունական արարողութիւնն, որ պատարագին հետ ներկայ քահանայք ալ կ'ընկերանային և հետեալաբար անոր հետ ամէն ծիսական կանոնադրութիւններն ալ պարտական էին մէկտեղ կատարելու: Հաւանական է որ Լուսաւորչայ ժամանակ՝ յունական ազ-

դեցութեանց ներքև գտնուող հայք ևս այս սովորութիւնս կը պահէին և զուցէ Լամբրոնացւոյն խօսքերը զայս կը յիշեցնեն։ Հայրապետս կը լռէ՝ ի մեր տպագրին՝ սկւոյ մէջ վերջին ցօղման և լուացման մասին։ Բայց «Սրբազան Պատարագամատուցի Հայոց» բազմամուտ հեղինակը (էջ 554) կը դնեն «Լուանայ քահանայն» «զձեռս, սարկաւազն՝ մինչ նոքա պաշտեն» «խունկ արկանէ շուրջ զսեղանովն։ Եւ «առեալ զսպասն տանի ի սարկաւազաւ տուն»։

Վանացս Գրադարանին ձեռագիրը 1145, կը պարունակէ խորհրդատեսութիւն։ Աստիւնը, որ է պատարագամատուցը Ս. Աթաւնասի (ընդօրինակութիւն Փարիզու գրչագրէն), կարմրաղեղով կը նշանակէ խրատագրոյն մէջ. «Իսկ եթէ եպիսկոպոս լինի «խորհրդածուն առնու զսուրբ կոնքեն».. «և զայ առնթիւր ընծայարան սեղանոյն «լուացեալ զձեռսն»։ Վերաբերութենէն վերջ լուացման համար կը գրէ. «բերեն «ջուրն և լուանայ քահանայն, զծայրս «մատանցն, որպէս ասէ սուրբն Գիորն» «սիրոս»։ Երբորդ լուացման մասին կը յաւելու «Եւ կէս սարկաւազն բերէ ջուր «լուանալ զձեռսն քահանային»։

Երկրորդ պատարագամատուցը, որ է «Պատարագ սուրբ հօրն մերոյ Գրիգորի «Լուսաւորչին» շունի լուացման մասին ակնարկ մը։ Երբորդ պատարագամատուցը, որ է «Պատարագ... սրբոյն Բարսղի»։ կը յիշէ երկրորդ լուացումը երախայից եկեղեցիէն դուրս ելլելէն վերջ այսպէս. «արժանաւորը մնան ի ներքս և կատա- «րեն զսուրբ խորհուրդն. իսկ քահանայն «լուանայ զձեռսն և կայ առաջի սրբոյ «սեղանոյն»։

Գրիգոր աստուածաբանի, Ս. Սահակայ և Կիրիլի ընծայուած պատարագամատուց- ները կը լռեն։ Ս. Յակոբայ՝ Տեառնեղբօր

Պատարագին մէջ՝ Հաւատամբէն վերջը կը դնէ. «Եւ քահանայ զգուշութեամբ «լուանայ զձեռս իւր առաջի սրբոյ սե- «ղանոյն և խոստովանի զմեղս իւր»։ Եր- ռորդ լուացման նկատմամբ խրատագիրը կարմրաղեղով կ'ակնարկէ. «նոյնպէս և «այլ խորհրդածութիւնքն կատարին որպէս «և յայլսն»։

Երոյն ձեռագիրն ունի. «Պատարագ ա- «սացեալ սուրբ հօրն մերոյ իզնատիոսի «աստուածագգեաց հայրապետի», որ կարմրաղեղ խրատագիրը կը դնէ. «Ձկնի «պաշտամանց և ընթերցմանց մարգա- «րէական և առաքելական հրամանացն և «սուրբ աւետարանին և սուրբ հաւատոցն «և քարոզութեան սարկաւազին և բերելոյ «զընծային ի սուրբ սեղանն՝ քահանայն «լուանայ զծայրս մատանցն»։

Վերջին խորհրդատեսութիւն է գլխակարգովս. «Պատարագամատուց Աստուծով որով «կատարի խորհուրդն յամենայն օր, զի «այս միայն է և ոչ զոյ Հոռմայեցոցն «խորհուրդ պատարագի»։ արդ ասոր մէջ ամենևին ակնարկութիւն մը չ'ընեն խրատագիրը լուացմանց համար։

Գրչագիրս կը կնքէ իր վերջաբանով՝ խորհրդատեսութեան մասին տալով տեղեկութիւններս. «Աստուծոյ կամօք և խնա- «մօք ամենազօրին Աստուծոյ, յանկ ելեալ «սուրբ մատեանս պատարագամատուցի, «որ ունի յինքն բովանդակեալ զաղօթն «սուրբ քահանայապետից Աստուծոյ, զոր «յիւրաքանչիւր ժամանակս արարեալ են «խորհուրդ պատարագի։ Արդ եղև սա զբեալ «ձեռամբ. քահանայի Նիկողայոսի.. ի «Թուականին Հայոց Ձկնի. ի զղեկս «Անարգարա.. ի Թագաւորութեանն Աւշինի «և ի քահանայապետութեանն Տեառն Կոս- «տանդեայ և ի մերոյ եկեղեցւոյս յառաջ- «նորդութեան Տեառնս մերոյ Յոհաննիսի «եպիսկոպոսի...»։

